

Kraków, 26.03.2025 r.

dr hab. Norbert G. Piśula, prof. UKEN

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

### **Recenzja pracy doktorskiej**

**mgr Dariusza Nawary**

*Praktyki religijne i działania duszpasterskie w czasie pandemii koronawirusa (COVID-19)*

*w okresie 2019-2022 na przykładzie parafii miasta i gminy Zator*

przygotowanej pod kierownictwem naukowym

prof. dra hab. Andrzeja Zwolińskiego

### **Wprowadzenie**

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska sytuuje się w centrum współczesnej katolickiej nauki społecznej, socjologii, pedagogiki, psychologii, bowiem Doktorant podejmuje problemy związane ze specyfiką religijno-duchowego funkcjonowania człowieka, podczas wyjątkowego, światowego momentu społeczno-epidemiologicznego jakim była pandemia Covid-19. Przyjęte w tytule rozprawy kategorie „praktyki religijne” oraz „działania duszpasterskie” są ze sobą powiązane układem zależności i wpływu działań duszpasterskich na praktyki religijne, co jest naturalną właściwością religii i religijności, a w wielu sytuacjach ludzkich doświadczeń ich zależność ujawnia się w sytuacjach trudnych, kryzysowych, czy traumatycznych (np. pandemia). Podkreślając już we wstępie wartość podjętego w dysertacji zagadnienia badawczego, należy zauważyć, że wskazane w tytule rozprawy kategorie nabrały szczególnego znaczenia empirycznego i praktycznego w sytuacji pandemii. Umożliwiły nie tylko rozpoznanie, postawienie diagnozy zjawiska religijności (praktyk religijnych) i działań duszpasterskich, ale przede wszystkim dały obraz zachowania człowieka w sytuacji trudnej. Ukazały znaczenie wiary i praktyk religijnych wzmacnianych pracą duszpasterską w rozumieniu, doświadczaniu i pokonywaniu lęków, niepewności w sytuacji zagrożenia zdrowia i życia, utraty poczucia „pewności jutra”, bezpieczeństwa egzystencjalnego. Zatem Doktorant projekt badawczy skonstruował nie tylko wokół teorii, ale również badań

eksploracyjnych i ważnych wniosków dla praktyki duszpasterskiej, ale i psychologicznej, pedagogicznej, katechetycznej.

Religia zaliczana jest do subiektywnych wymiarów jakości życia człowieka, co oznacza, że nadaje życiu sens, gdyż uzasadnia wartości i działania człowieka niezależnie od istniejących trudności, daje poczucie bezpieczeństwa, ułatwia radzenie sobie z trudnościami, daje nadzieję na rozwiązanie problemów i odzyskanie sił, pomaga przezwyciężać osamotnienie, pomaga zaakceptować śmierć. System religijny człowieka jest konstruktem centralnym, dlatego też religijne strategie radzenia sobie z sytuacjami trudnymi są bardziej skuteczne. Centralność zmienia się wraz z wiekiem, dlatego też obserwuje się, iż pozytywne zmaganie się religijne występuje częściej u osób starszych, a także częściej u osób zaangażowanych w religię instytucjonalną. Praktyki religijne, w psycho-społecznym doświadczeniu, rozumiane są więc, jako różnorodne treści i formy manifestowania subiektywnego przekonania, że sens ludzkiego życia nie wyczerpuje się w jego biologicznym istnieniu. W tym ujęciu formy uznawane są za działania (praktyki) uwarunkowane przyjętymi przekonaniami, wyrażające się w posiadaniu i manifestowaniu przywiązania do symboli, a także w sprawowaniu kultu oraz przynależności do wspólnoty (Borowik, 2001, s. 61 i nast.). Stąd praktyki religijne, obejmują wszystko to, co człowiek czyni by dać wyraz swemu religijnemu zaangażowaniu. W praktykach można wyróżnić: obrzędy (np. udział w mszy św.) oraz praktyki dewocyjne (np. modlitwa osobista, czytanie Pisma Świętego). Sytuacja pandemii zakłóciła funkcjonowanie człowieka religijnego na poziomie bezpośredniego, osobistego udziału w religijnych praktykach obrzędowych, jednakże działalność duszpasterska wspomagała praktyki osobiste, zaś obrzędowe zostały przeniesione do przestrzeni wirtualnej, by pośredniczyć w przeżywaniu wiary w sytuacji całkowitej izolacji społecznej (COVID-19).

Nakreślone powyżej aspekty zauważone przez Doktoranta, a wyeksponowane przeze mnie dla potwierdzenia ważności zagadnienia badawczego, oceniam zatem jako podstawowe przesłanki, potwierdzające wartość zrealizowanego projektu naukowo-badawczego. Uważam, że praca mimo wskazanych w dalszej ocenie nielicznych uwag, stanowi cenne źródło wiedzy i inspiracji dla pracowników naukowych. Uzupełnia lukę w aktualnej wiedzy poruszanej w pracy, jak i ukazuje możliwe kierunki dalszych naukowych eksploracji w tym zakresie. Uwzględniając powyższe, warto już w tym miejscu podkreślić, że podjęty temat nie był opisywany i eksplorowany w przyjętych ramach i konstruktach badawczych. Dlatego należy już we wstępie docenić jego wartość, jak i docenić promotorstwo i naukową opiekę prof. dra hab. Andrzeja Zwolińskiego nad ocenianym projektem.

## **Formalna struktura pracy**

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska liczy 254 strony. W strukturze wyodrębniono Wstęp, pięć głównych rozdziałów i Zakończenie. Ponadto zamieszczono: Spis bibliograficzny (ok. 500 pozycji druku zwartego, artykułów z czasopism, Ustaw oraz materiałów zamieszczonych na stronach internetowych), spisy: tabel, wykresów, a także streszczenia w języku polskim i angielskim.

W strukturze pracy zarysowują się trzy części: teoretyczna, metodologiczna i empiryczna, rozdziały zaś i podrozdziały w nich zawarte mają problematykę zróżnicowaną i uzasadnioną kategoriami problemowymi ujętymi w temacie pracy. Uzasadnienia formułowane są prawidłowo i odnoszą się do problematyki pracy, przyjętych celów oraz wybranego paradygmatu metodologicznego. W pierwszej części - w trzech rozdziałach teoretycznych Doktorant omówił kluczowe kategorie pojęciowe odnosząc je do sytuacji pandemii. W części drugiej, metodologicznej, w rozdziale i podrozdziałach w nim zawartych przedstawiła założenia metodologiczne realizowanego projektu naukowo-badawczego. Część trzecia empiryczna, opracowana w jednym rozdziale wraz z podrozdziałami, zawiera rezultaty badań własnych z próbą interpretacji. Całość pracy opatrzona jest wstępem oraz zakończeniem, w którym znajdują się wnioski z badań oraz praktyczne wskazania dla praktyki duszpasterskiej, socjologicznej, pedagogicznej i psychologicznej. Należy zauważyć, że Doktorant jest świadomy wyznaczonych celów i konsekwentnie dąży do ich realizacji, czego zwieńczeniem jest recenzowana dysertacja.

## **Ocena teoretycznej zawartości dysertacji**

Część pierwsza pracy – teoretyczna składa się z trzech rozdziałów. Rozdziały są opracowane według zasady: kategoria wiodąca osadzona w kontekście teoretyczno-empirycznym sytuacji pandemii (tło rozważań dla każdej kategorii).

Rozdział I. *Zarys historii problemu zarazy i epidemii* odnosi się do teoretycznego opisu zjawiska epidemii. Opisuje zatem - poza samym konstruktem definicyjnym wraz z próbą wyjaśnienia i interpretacji pojęcia epidemia – zjawisko zarazy w Biblii, w nauce Ojców Kościoła, na nauce Kościoła, w perspektywie historycznej (od starożytności po czasy nowożytne do XX wieku). Szeroko zakrojony kontekst czasu historycznego, staje się dla Doktoranta punktem wyjścia w przyjęciu nowych perspektyw rozumienia człowieka

w sytuacji pandemii w XXI, a także umieszczenia praktyk religijnych i działań duszpasterskich w perspektywie przemian/lub ich braku, w odniesieniu do pandemii COVID-19.

Rozdział II. *Pandemia COVID-19 jako wyzwanie dla wierzących*, zawiera ciekawe opracowanie praktyk religijnych przez pryzmat sytuacji pandemii. W podrozdziałach tego rozdziału można zatem odnieść się do: zmian w zakresie praktyk religijnych wywołanych pandemią; opisu nowych okoliczności modlitwy i jej rozumienia przez człowieka uwikłanego w sytuację izolacji; nowych form organizacji nabożeństw i praktyk pokutnych; ożywienia kultu świętych (głównie św. Rocha) oraz zagubienia religijnego człowieka, który nie potrafi zrozumieć i zinterpretować w duchu wiary doświadczanej sytuacji i jej okoliczności.

Uważam, że w tym rozdziale warto, podczas prac przygotowawczych dysertacji do druku, rozszerzyć perspektywę religijności, praktyk religijnych o ujęcie socjologiczne (socjologia religii np. I. Borowik). Chodzi o wskazanie wspólnych konstruktów pojęciowych w odniesieniu do religii, religijności, praktyk religijnych człowieka zarówno w ujęciu socjologicznym, jak i katolickiej nauki społecznej. Zabieg ten, potwierdzi również niepodważalność osadzenia w pracy w naukach socjologicznych, w tym właśnie socjologii, jako dyscypliny wiodącej w naukach socjologicznych, z której to wyłoniły się inne dyscypliny do nich przyporządkowane.

Rozdział III. *Trudności związane z pandemią*, zawiera opis trudności, jakie wywołała pandemia i izolacja społeczna. Trudności te, zgodnie ze stanem faktycznym odnoszą się do sposobów reakcji na zjawisko, moralno-religijnych, społeczno-gospodarczych, sanitarno-epidemiologicznych i altruistyczno-wolontaryjnych konsekwencji, ponoszonych przez człowieka. Uważam, że ten rozdział – w przypadku przygotowywania pracy do druku – warto uzupełnić o teoretyczne ujęcie kategorii „trudności” lub „sytuacja trudna” lub „traumatyczna”, bowiem przyjęty konstrukt definicyjno-teoretyczny naprowadzi odbiorcę do odczytania wymienionych obszarów doświadczeń i ich skutków, w kontekście sytuacji trudnych. To również umożliwi zrozumienie przyjętych przez doktoranta kryteriów interpretacyjnych oraz płaszczyzn wnioskowania.

Wyodrębnione w części teoretycznej kategorie i ich opisy pozwalają uznać, że ta część pracy została opisana prawidłowo. Doktorant w jasny sposób przedstawia interesujące go kategorie, dając podstawę do zaplanowania projektu badawczego. Rozdziały i podrozdziały w części teoretycznej zaplanowane są zgodnie z logiką wywodu, zaś sposób przedstawiania własnych przemyśleń, podsumowań, interpretacji źródeł wiedzy, potwierdzają zdolność przygotowywania prac naukowych w tym zakresie.

## Ocena projektu badań własnych

Część metodologiczna pracy opracowana jest zgodnie z procedurą badawczą charakterystyczną dla badań ilościowych.

W rozdziale IV. *Metodologia badań własnych* zostały opisane: cele i przedmiot badań, problemy badawcze i hipotezy, metody wraz z technikami i narzędziami badawczymi, dobór badanych i opis terenu badań oraz charakterystyka badanych osób w perspektywie socjo-demograficznej.

W rozdziale tym, proponowałbym wprowadzenie pewnych uzupełnień lub przemyślenia sposobu opisu niektórych metodologicznych działań i operacji.

1. Proponuję w przypadku przygotowania pracy do druku opisać przyjęty paradygmat badawczy.
2. Część opisującą przedmiot badań od s. 140 do s. 146 przenieść do części teoretycznej i rozdziału 2.
3. Sprecyzować i wyodrębnić cele: eksploracyjny i aplikacyjny.
4. Dokonać korekty pytania badawczego nr 3 lub rezygnacji z niego (bowiem brak odniesień do niego w części empirycznej czy w dyskusji wyników badań).
5. Zrezygnować z hipotez, bowiem pytania badawcze nie mają charakteru zależnościowego.
6. W przypadku braku rezygnacji z hipotez należy je poprawić, dookreślić wcześniej w pytaniach badawczych, by odpowiednio je sformułować; następnie określić zmienne i wskaźniki, a w dalszej konsekwencji opisać metody statystycznego opisu i interpretacji.
7. Warto również jasno określić typ doboru próby (uzasadnić dlaczego jest celowy).
8. Uważam, że warto również dodać do aneksu narzędzie badawcze – kwestionariusz może być pomocny dla innych badaczy, działających w tożsamym z przyjętym w tej pracy przedmiotem badań.

Należy docenić i podkreślić, że Doktorant przebadął dużą liczbę respondentów (721osób), co pozwoliło na uzyskanie materiału badawczego, dającego podstawy do wnioskowania i generalizacji na dużą populację. Ciekawe jest również to, że poza danymi z badań z wykorzystaniem ankiety, D. Nawara opisała statystyki dotyczące aktywności wiernych w FB i YouTube w odniesieniu do praktyk religijnych. To umożliwiło ciekawe i poszerzone spojrzenie na aktywność religijną (i jej specyficzne formy) wiernych z miasta i gminy Zator.

W wyniku przeprowadzonych badań oraz dokonanych analiz Doktorant zaprezentował materiał empiryczny w rozdziale V, *Organizacja życia religijnego w czasie pandemii na przykładzie parafii na terenie miasta i gminy Zator – analiza badań własnych*. W rozdziale tym poszczególne podrozdziały odniósł do wytypowanych w toku opracowania narzędzi i obszarów badawczych, a nie do problemów (co nie jest uwagą, tylko zauważeniem innego, również wartościowego i metodologicznie poprawnego sposobu prezentowania danych z badań). Dlatego też przedstawia w tej części: sposoby realizowania postanowień sanitarno-epidemiologicznych w odniesieniu do praktyk i społecznego funkcjonowania w czasie pandemii; sposobów wypełniania praktyk duszpasterskich; specyfiki działań parafii w celu podtrzymywania więzi i relacji z parafianami (działalność on-line); praktykom religijnym on-line jak różaniec, nabożeństwa i kult św. Rocha.

Z przeprowadzonych badań wynika, że w sytuacji pandemii (sytuacji trudnej), religia i praktyki religijne stanowią źródło wsparcia dla osób wierzących. Ponadto umożliwiają zrozumienie doświadczanej sytuacji, wyjaśnienie jej i nadanie znaczenia, a w dalszej konsekwencji sensu przeżyć, doświadczeń pandemicznych (np. zrozumienie choroby, śmierci, obecności Boga i bliskich, i in.). Uważam, że warto we wnioskach odnieść się do badań J. Surzykiewicza, A. Bussinga, K. Jagielskiej J.M. Łukasik, N.G. Pikuly w zakresie religijności, potrzeb duchowych, zapotrzebowania na praktyki religijne oraz pomocy duszpasterskiej osób w sytuacjach trudnych (choroby nieuleczalnej, osamotnienia, porzucenia, starości, śmierci bliskich i in.). Dzięki temu spektrum analiz zostanie poszerzone, zaś wnioski i aplikacje do teorii i praktyki wzmocnione o dotychczasowe dokonania w tym zakresie oraz zapewniona możliwość przeniesienia ich do praktyki duszpasterskiej parafii.

Sumując, należy podkreślić, że zarówno projekt badawczy, jak i wnioski z badań, mimo wskazanych drobnych niedociągnięć (lub propozycji uzupełnień) stanowią ciekawe źródło poznania. Ponadto projekt jest wartościowy szczególnie w perspektywie podejmowania praktycznych działań duszpasterskich na rzecz wzmacniania religijności, wiary, i praktyk religijnych wiernych Kościoła. Ukazany w toku badań spadek zaangażowania wiernych w aktywne praktyki religijne o charakterze obrzędowym, odsłania obszary szczególnej troski duszpasterzy. Bowiem ich zadaniem jest tak naprawdę podjęcie działań, które przyczynią się do powrotu do praktyk religijnych, zbiorowych i indywidualnych w Kościele, a także zaangażowania się w działania na rzecz rozwoju parafii (poczucia odpowiedzialności za wspólnotę parafialną, budowanie z nią więzi oraz zrozumienie, że jest się jej integralną częścią).

Projekt badawczy uznaję za dojrzały i spełniający wymagania charakterystyczne dla tego typu projektów i prac. Wnioski z badań są znaczące dla nowych obszarów badań i analiz w naukach społecznych, jak i praktyk społecznych (moralno-religijnych) ważnych dla zachowania istoty człowieczeństwa.

### **Konkluzje końcowe**

Przedstawiona do oceny praca doktorska jest wartościowa zarówno pod kątem tematu, sposobu jego ujęcia oraz zrealizowanego i opisanego projektu badawczego. Sposób zaprezentowania poszczególnych części pracy oraz analiza i ocena ich zawartości pozwala uznać, że Doktorant posiada umiejętności krytycznej interpretacji wiedzy, zaplanowania i przeprowadzenia badań, a także analizy i interpretacji danych uzyskanych w ich toku. Ilość przeczytanych lektur, przeanalizowanych raportów pozwala stwierdzić, że Doktorant jest osobą odczytaną, co też przekłada się na język narracji i opisu oraz łatwość w formułowaniu wniosków, wyboru własnych uzasadnień i odpowiedniego ich argumentowania. Uważam zatem, że Doktorant jest w stanie samodzielnie projektować i prowadzić badania naukowe. Uwzględniając powyższe rozprawę doktorską mgr Dariusza Nawary *Praktyki religijne i działania duszpasterskie w czasie pandemii koronawirusa (COVID-19) w okresie 2019-2022 na przykładzie parafii miasta i gminy Zator*, oceniam pozytywnie. Porusza ważną problematykę, zaś wnioski z badań mają znaczenie zarówno dla rozwoju dyscypliny naukowej, jak i praktyki duszpasterskiej. Zatem potwierdzam, że praca spełnia wszystkie warunki stawiane rozprawom doktorskim z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2023 r. poz. 742, z późn. zm.). o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki.

Wyrażając pozytywną opinię o wykonanej pracy, wnoszę o dopuszczenie Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.